

پست‌مدرن در ادبیات داستانی و نقاشی معاصر ایران

چکیده

نظر به اهمیت رمان در شکل‌نهایی و تکامل‌یافته آن یعنی ادبیات پست‌مدرن در شناخت ابعاد مختلف یک جامعه و روابط انسانی که به‌عنوان راهی جهت شناخت معضلات و نابسامانی‌ها و یافتن راه‌حلهایی جهت برون‌رفت از این مشکلات مطرح می‌باشد، مطالعه حاضر به‌منظور ارزیابی نقش پست‌مدرن در ادبیات داستانی و نقاشی معاصر ایران پرداخت. این پژوهش با بررسی نمونه‌های برتر از رمان‌های معروف ایرانی و خارجی در تحقق به این هدف صورت پذیرفت. به دلیل عدم ارائه پژوهش‌های کافی از کارکرد این فرم ادبی، مقاله حاضر کاریست به شیوه تحلیلی-توصیفی در طرح مقوله رمان از آغاز تا به امروز در قالب ادبیات پست‌مدرن در ادبیات داستانی ایران و تأثیر آن در پیشبرد افکار از راه نقد نظری و نیل به فرهنگ پایا که از طریق پیوند منطقی با گذشته و رویکرد سازنده با تحولات فکری روز دنیا حاصل می‌شود. ادبیات داستانی در اصل از نیاز روح بشر به روایت ماجراها و رویدادهایی که با آن سروکار داشته سرچشمه می‌گیرد. بررسی زندگی بشر در جوامع مختلف نشان از وجود انواع روایت‌های داستانی دارد که باتوجه‌به موقعیت تاریخی، سیاسی، جغرافیایی، باورها و اعتقادات آن‌ها شکل گرفته است. این مختصات در نقاشی معاصر که به سبک پست‌مدرن خلق شده است نیز دیده می‌شود.

اهداف پژوهش:

۱. ارزیابی نقش پست‌مدرن در ادبیات داستانی ایران.
۲. ارزیابی نقش پست‌مدرن در نقاشی معاصر ایران.

سؤالات پژوهش:

۱. بهرام صادقی و احمد سعداوی با تأکید بر فرم‌های ادبی پست‌مدرن به خلق آثار داستانی خود پرداخت؟
 ۲. نقاشی معاصر ایران دارای چه مختصاتی از رویکرد پست‌مدرن است؟
- کلیدواژه‌ها:** ادبیات داستانی، نقاشی معاصر، پست‌مدرن.

مقدمه

ادبیات داستانی در اصل از نیاز روح بشر به روایت ماجراها و رویدادهایی که با آن سروکار داشته سرچشمه می‌گیرد و این موضوعی است که از آغاز عصر حجر زمانی که در غارها زندگی می‌کرد و با خط و زبان آشنایی نداشت. داستان روزمرگی خود را با کشیدن تصاویری بر روی غارها بازگو می‌کرد. بررسی زندگی بشر در جوامع مختلف نشان از وجود انواع روایت‌های داستانی دارد که باتوجه به موقعیت تاریخی، سیاسی، جغرافیایی، باورها و اعتقادات آن‌ها شکل گرفته است. بنابراین از جمله ضروریات خاص انجام این مطالعه می‌توان به نیاز فطری بشر به طرح موضوعات مهم زندگی خود، اهمیتی که رمان در شناخت جامعه اعم از فرهنگ، اعتقاد، سیاست و تعامل انسان‌ها با همدیگر و محیط پیرامون آن‌ها دارد و در نهایت اهمیت رمان در شناخت ابعاد پنهان و تاریک روان انسان و ضمیر ناهوشیار، اشاره کرد. طرح جنبه‌های مختلف از زندگی انسان به همراه تکنیک چندصدایی راه را جهت نقد و تجزیه و تحلیل مسائل باز می‌کند که با این کار زمینه جهت تعقل و تفکر ایجاد شده که با برخورد آراء مختلف موجب رشد و بالندگی افکار می‌شود. و از این راه اثرگذاری آثار ادبی بر فرهنگ اتفاق می‌افتد فرهنگی که ریشه در اعتقادات منطقی گذشته و برخورد منطقی با تحولات فکری روز دنیا دارد.

رمان (Roman) یا داستان بلند به انگلیسی (Novel) در اصل واژه فرانسوی است که به نثر نوشته شود و شامل اتفاقات و حوادثی از تخیل نویسنده باشد. رمان در ابتدا در مورد همه آن چیزهایی گفته می‌شد که مربوط به تمدن، هنر و مخصوصاً زبان‌های آن ردیف از کشورهایی است که از قرن پنجم تا قرن دوازدهم میلادی تحت سیطره مادی و معنوی روسی‌ها بودند. از قرن دوازده میلادی به بعد فرانسه شمالی و انگلستان، زمینه مساعدی را برای رشد و انتشار فرهنگ و تمدن فراهم آورده بودند که بیان ادبی دست اول آن زبان رمان و به صورت داستان‌سرایی و قصه‌گویی بود و به این صورت می‌بینیم که رمان از دیرباز زبان ادبی، فرهنگ و تمدن کشورهای پیشرفته غرب بوده است. قرن چهاردهم آغازی جهت گسست سلطه کلیسا بر مردم بود که با محدود کردن اختیارات کلیسا گام‌هایی بزرگ و رشد و شکوفایی فرهنگ برداشته شد.

رمان سندی معتبر برای تحقیق و تفحص در تاریخ، تمدن و فرهنگ یک جامعه است. همچنین علاوه بر واقع‌نمایی جهان بیرون، مهم‌ترین راه برای دستیابی به عالم مخفی و درون انسان و بر افکار و اندیشه‌های او از دل وقایع و رخداد‌های پیرامون او باشد که در خلال آن موضوع انسان به عنوان مهم‌ترین اصل مورد کنکاش و محور توجه قرار گرفته باشد. این مقاله کوششی است جهت شناخت ادبیات پست‌مدرن در فرم رمان، از قرن هفده به بعد که از آغاز شکل‌گیری به سه شیوه رمان کلاسیک، رمان مدرن و رمان پست‌مدرن مطرح بوده است. شیوه نگارش این مقاله از طریق بیان ویژگی‌های ادبی هر یک از این دوره‌ها با تعدادی از آثار برجسته هر دوران و خلاصه و تفسیر آن‌ها صورت گرفته و سپس به مقایسه و تجزیه و تحلیل این آثار با تعدادی از آثار برتر پست‌مدرن ایرانی پرداخته است. نظر به اهمیتی که رمان به عنوان یک فرم ادبی ممتاز در ویژگی‌هایی چون بازتاب دنیای درون و بیرون انسان و طرح تکنیک چند صدایی دارد به نوان سندی معتبر در شناخت فرهنگ جوامع استفاده می‌شود. بررسی پست‌مدرن در نقاشی معاصر ایرانی نیز حاکی از ارتباط نزدیک این سبک هنر با مختصات زندگی در دوره معاصر است.

این مقاله به روش کتابخانه‌ای و به صورت تحلیلی-توصیفی صورت گرفته است. ابتدا به بررسی رمان که عنصر اصلی تشکیل‌دهنده ادبیات داستانی و مقوله پست‌مدرنیسم است، پرداخته می‌شود. در رابطه با اهمیت خواندن رمان اولین نکته‌ای که به ذهن می‌رسد این که آیا فایده رمان در جذابیت دنبال کردن داستانی بلند و خیال‌انگیز در از خود گذشتگی برای رسیدن به یک عشق است که ساعت‌ها خواننده را در پیچ و خم تبادل افکار و اعمال شخصیت‌های آن سرگرم ساخته، و یا پی‌گیری راز سر در مهر و مبهم کشف یک خیانت وهم‌آلود، و شاید هم داستانی مهیج و دلهره‌آور از صحنه‌های جنایی در رابطه با ارتکاب قتل است که در مجموع به صورت راهی جهت گذراندن اوقاتی از فراغت بکار می‌رود.

این مقاله براساس نظریه علمی-ادبی جمعی از نظریه‌پردازان و صاحب‌نظران علوم انسانی است که در آن به موضوعاتی چون مفهوم و کارکرد ادبیات در زندگی انسان در قالب رمان به عنوان یک فرم ممتاز و برتر از ادبیات منثور داستانی از آغاز شکل‌گیری آن با تغییرات و تحولات جامعه تا در سبک فعلی آن که ادبیات پست‌مدرن دربر می‌گیرد پرداخته و به مقایسه تعدادی از برترین آثار ادبی هر دوره از غرب و آثار پست‌مدرنی با تعدادی از آثار مطرح مشابه ایرانی می‌پردازد که حاکی از شباهت‌های زیادی در فرم و محتوا با وجود تفاوت‌های جغرافیایی و تاریخی و اجتماعی میان این دو می‌باشد. این مقاله کوششی در ایجاد فرهنگ پویا از طریق نقش و تأثیر ادبیات در بهبود زندگی انسان است. باتوجه به گستردگی و تنوع مباحث پیشینه‌ای در قالب یک کار تحقیقی در آن یافت نشد.

آنچه در مورد آثار رمان‌نویسان پست‌مدرنیستی در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ وجود دارد اینکه از نظر کارشناسان امر این کاری موفق نبود و صرفاً با آوردن کلمات نامانوس و برهم‌زدن روال خطی داستان کاری تقلیدی محسوب شده است. میرعابدینی از صاحب‌نظران امر داستان‌نویسی در ایران در این زمینه چنین می‌گوید: «داستان‌های پست‌مدرن ایرانی که می‌توان گفت تقلیدی مفتضح و ناموفق از نمونه‌های خارجی است. اولین چیزی که در این نمونه ایرانی به چشم می‌آید بی‌بندوباری اخلاقی و بی‌نظمی است. دومین مورد استفاده از واژه‌های بیگانه و به خصوص اشعار انگلیسی است که هر کس این موارد را در داستان‌های داشته باشد یک اثر پست‌مدرنیستی خلق کرده است» (میرعابدینی، ۱۳۷۷). نظریه دیگر که در مورد عدم موفقیت آثار پست‌مدرنیستی در دو دهه اخیر وجود داشته نیاز این سبک از نویسندگی به اطلاعات وسیع تاریخی، فرهنگی و جامعه‌شناسی و علاوه بر آن دارا بودن روحیه دموکراتیک و شخصیت مستقل فکری است که در این نویسندگان کمتر به چشم می‌خورد. «ادبیات پسا مدرن در ایران نمی‌تواند ظهور پیدا کند؛ چراکه این ادبیات به علم و دانش وسیع در مورد تاریخ کشور، ادبیات کهن، فرهنگ مملکت و خرده فرهنگ‌ها نیاز دارد. به نویسندگان دهه‌های ۹۰ و ۸۰ ایران این انتقاد وجود دارد که مقطعی می‌نویسند و نوشتن را بعد از یکی دو رمان کنار می‌گذارد و نسبت به ریشه و تاریخ آن علم و دانش ندارند (پاینده، ۱۳۹۶). به این صورت، اهمیت آثار پست‌مدرنیستی در کاربست تکنیک‌ها و سبک‌های جدید به همراه بهره‌وری از دانش و علوم گسترده در تاریخ و فرهنگ دول گذشته و موضوعات روز دنیا در جهت روشنگری و آگاهی انسان روشن می‌شود.

نتیجه‌گیری

از مؤلفه‌های پسامدرنیستی استفاده از فضای گوتیک و ترسناک است که از طریق این پزشک که عاری از درک درست و عاری از حقیقت انسانی است نشان داده می‌شود. از مهم‌ترین ویژگی‌های سبک نویسندگی صادقی در به‌کارگیری از مؤلفه‌های پسامدرنیستی به‌کارگیری طنز در روایت شخصیت‌های داستانی است. در دورانی که نویسندگان وقت بعد از جریان ۲۸ مرداد اندوه و تأسف خود را از این واقعه که در آن ارزش‌ها و دستاوردهای مشروطه را بر باد رفته می‌دید نشان می‌دادند، صادقی با سبک خاص خود که استفاده از طنز و نشان دادن شخصیت‌های اغراق‌آمیز به انتقاد از وضعیت موجود مردم و جامعه آن زمان می‌پردازد و به حدی چه در قالب و چه محتوا این کار را با مهارت انجام می‌دهد که آثار او را کارنامه دو دهه از تاریخ جامعه ایران می‌دانند. بازی‌های زبانی که یکی از مؤلفه‌های بارز ادبیات پست مدرنیستی است در آثار صادقی به وضوح دیده می‌شود مهم‌ترین شاهد مثال می‌توان به داستان صداقت و قاطعیت اشاره کرد که آقای X و Y که یکی به عنوان خواستگار و دیگری پدر دختر می‌باشد. با وجود میل به این پیوند قادر به برقراری ارتباط کلامی درستی با هم نشدند و در نتیجه منجر به سوء تفاهم و اختلاف می‌شود. صادقی در این داستان با استفاده از علائم اختصاری برای نامیدن افراد و از طرفی عنصر زبان نشان می‌دهد که چگونه زبان می‌تواند حائلی در جهت تفهیم موضوع باشد برخلاف سبک رئالیسم که زبان به‌عنوان وسیله‌ای جهت تفهیم موضوع به‌کار می‌رفت.

از دیگر از مؤلفه‌های پسامدرنیستی در بازی‌های زبانی دخالت راوی درباره رویدادها و شخصیت‌ها و استفاده از ضمیر مخاطب «شما» در حین داستان است که در آثار صادقی به کرات به چشم می‌خورد و نشان می‌دهد که طبق نظر پسامدرنیست‌ها شخصیت‌های داستان را نیز باید مجموعه‌ای از واژه‌ها دانستن هم وجوداتی واجد هستی از دیگر تکنیک‌های سبک پست مدرنیستی چندآوایی است که هرآوایی نماینده یک گفتمان است. که این تکنیک در مقابل تک‌آوایی قرار می‌گیرد که ویژگی جوامع بسته و استبدادی است. در آثار صادقی تکنیک چندآوایی مشاهده می‌شود و صدای مؤلف صدای نهایی نیست و تحت‌الشعاع صداهای شخصیت‌های دیگر واقع می‌شود. عدم قطعیت نیز به‌عنوان مؤلفه‌های دیگر از مؤلفه‌های پسامدرنیستی بوده که نویسنده با ذکر افعال متعدد و استفاده از حرف ربط «یا» میان جملات و اظهار این مطلب که حوادثی را که روایت می‌کند آیا واقعی و یا در رؤیا می‌باشد به عدم قطعیت داستان دامن می‌زند که از جمله شیوه‌های به‌کار رفته صادقی در آثارش می‌باشد که با استفاده از شگردهای فوق و یا با روان‌پریش نشان دادن شخصیت‌های داستان به عدم قطعیت قوت می‌بخشد.

تکنیک تک‌گفتاری که راوی به بیان افکار و اندیشه‌ها و رویدادهای زندگی فردی می‌پردازد و در دو نویسنده این شیوه به این طریق دنبال می‌شود. صادقی در اکثر داستان‌هایش مبتکرانه توانسته از این تکنیک در بیان احوال شخصیت‌ها استفاده کند و جریان سیال ذهن که به بیان سوژه و موضوع با ذکر رویدادها و ویژگی‌های اطراف و پیرامون آن می‌پردازد و موضوع داستان هم چون دوربین فیلمبرداری از شرایط محیطی و احوالات دیگر شخصیت‌ها پرده برمی‌دارد.

در اثر احمد سعداوی «فرانکشتاین فی بغداد» که به روایت اوضاع آشفته و نابسامان عراق در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۷ پرداخته می‌شود، نویسنده با استفاده از تکنیک‌های رئالیسم جادویی، خوانش بینامتنی بینامتنی، جابه‌جایی، برهم زدن خط زمان و استفاده از طنز سیاه و ایجاد فضای گوتیک در داستان ناخشنودی و انتقاد خود را از اوضاع تروریستی و کشتاری که هر روز در جای‌جای شهر بوقوع می‌پیوندد نشان می‌دهد. مهم‌ترین شباهت «ملکوت» با

«فرانکشتاین» استفاده از رئالیسم جادویی و استفاده از فضای گوتیک است. که با موضوعاتی چون قتل و کشتار سروکار دارد و هرکدام از شخصیت‌های دو رمان به زعم باطل خود این کار را برای رسیدن به هدف دنبال می‌کند چه آن پزشکی که جهت رسیدن به زندگی جاودان مبادرت به قطع اعضای بدن انسان‌ها می‌کند و چه گروه‌های تروریستی در رمان «فرانکشتاین فی بغداد» که هر گروه برای بقای خود تنها راه را در کشتن و نابودی گروه دیگر می‌بیند.

با خوانش تطبیقی در آثار صادقی با «فرانکشتاین فی بغداد» اگرچه متوجه شباهت‌هایی در به‌کارگیری تکنیک‌های پسامدرن به‌گونه‌ای که ذکر آن گذشت می‌شویم. آثار صادقی دربرگیرنده سطح وسیعی از مؤلفه‌های پست‌مدرنیستی از جمله چندآوایی، بینامتنیت در شکل عام استفاده از آیه و شعر و محتوای وجودشناسی چه با شیوه روایت لایه‌لایه داستان و یا توهم رؤیا و یا واقعیت رئالیسم جادویی و اسطوره‌سازی و ایجاد فضای گوتیک و سایر مؤلفه‌های پسامدرنیستی که به آن در طول این مبحث ذکر شد با ویژگی اینکه مربوط به هر یک از این مؤلفه‌ها می‌باشد می‌بینیم کاربرد این تکنیک‌ها در وسعت بیشتر به لحاظ کمی و چه کیفی از موضوعات مورد انتقاد که شامل فرهنگ و اخلاق و سیاست و اقتصاد می‌باشد را دربرمی‌گیرد. صادقی در رمانش توجه به اخلاقیات و بازگشت به حقیقت انسانی را در رمان «ملکوت» به روشنی به نمایش می‌گذارد. در «سنگر و قمقمه‌های خالی» بی‌عدالتی‌های اجتماعی دوگانگی زندگی اغنیاء و فقر و شکافی که میان آن‌ها وجود دارد را به نمایش می‌گذارد. انتقاد از شهرنشینی و تبدیل انسان‌ها به موجودات مصرفی را نشان می‌دهد. مسئله مهاجرت به شهرها که نتیجه‌ای جز نابودی روستاها و تراکم جمعیت شهری ندارد و موضوعات ارزشی و اجتماعی و سیاسی از سوژه‌های مطروحه در رمانش می‌باشد.

طرح مسائل و معضلات انسانی و اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی در آثار بهرام صادقی از نکاتی است که در قالب تکنیک‌های مختلف رئال که از ویژگی‌های سبک مدرنیسم و همچنین بر مبنای مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم به رشته تحریر درآمده و در قیاس با پیشینه تحقیق، مقایسه رمان پستی از محمدرضا کاتب با فرانکشتاین فی بغداد نیز این مسئله به چشم می‌خورد در رمان پستی انسان‌ها موجوداتی تکراری و قالبی که تنها در مکان و زمان رویدادهای وقایع زندگیشان با هم تفاوت دارند. و این تکراری بودن آن‌ها نشان از پوچی و بیهودگی زندگی آن‌ها می‌کند. در آثار صادقی علاوه بر شخصیت‌های منفی و انسان‌های روان‌پریش حکایت شخصیت‌های پویا و تلاش‌گری است که هدف‌های والا دارند و برای رسیدن به حقیقت تلاش می‌کنند.

منابع

- پاینده، حسین. (۱۳۹۶). داستان کوتاه در ایران داستان‌های پسامدرن. جلد سوم. تهران: انتشارات نیلوفر.
- پاینده، حسن. (۱۳۹۳). پایگاه خبری تحلیلی علامه طباطبایی. www.atnanews.ir
- تواناییان، مهبد. (۱۳۹۳). «تأثیر مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم و شناسایی آن در نقاشی معاصر ایران». (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه علم و فرهنگ، دانشکده هنر.
- سپانلو، محمدعلی. (۱۳۸۱). نویسندگان پیشرو ایران (مروری بر قصه‌نویسی، رمان‌نویسی، نمایش‌نامه‌نویسی و نقد ادبی). چاپ ششم، تهران: انتشارات نگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). داستان یک روح-شرح و متن بوف کور صادق هدایت. تهران: نشر میترا.
- گلشیری، سیاوش. (۱۳۸۹). «پست‌مدرنیسم در ادبیات داستانی معاصر ایران (بررسی مؤلفه‌های پست‌مدرن در آثار هوشنگ گلشیری)». پژوهشنامه ادب حماسی. ۱۰، ۲۴۲-۲۷۸.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). «رمان فارسی چگونه پدید آمد. ماه ادبیات و فلسفه». خانه کتاب ایران. شماره ۱۷.
- معصوم‌بیگی، اکبر. (۱۳۸۰). پست‌مدرنیسم در ادبیات داستانی ما (گفت‌وگوی علی‌اصغر قره‌باغی با محمد بهارلو و اکبر معصوم‌بیگی) در تبارشناسی پست‌مدرنیسم، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مککافری، لری. (۱۳۸۱). ادبیات داستانی پسامدرن در ادبیات پسامدرن، تدوین و ترجمه پیام یزدانجو، ویرایش دوم، تهران: نشر مرکز.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). صد سال داستان‌نویسی ایران. جلد دوم. تهران: نشر چشمه.
- نوذری، حسینعلی. (۱۳۷۹). صورت‌بندی مدرنیته و پست‌مدرنیته: بسترهای تکوین تاریخی و زمینه‌های تکامل اجتماعی. اصفهان: انتشارات نقش جهان.